

М. М. ШИТЮК

СПРАВА ВСЕСОЮЗНОЇ ВІЙСЬКОВО-ОФІЦЕРСЬКОЇ «КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНОЇ» ОРГАНІЗАЦІЇ «ВЕСНА»

На основі широкого кола джерел проаналізовано політику сталінського уряду щодо військовослужбовців в 20-30-х роках ХХ ст. Охарактеризовано основні форми і методи репресивно-каральних заходів щодо військових. Розкрито діяльність «контрреволюційної» організації «Весна».

Ключові слова: *військовослужбовці, репресивно-каральна система, військово-офіцерські організації, контрреволюційна діяльність.*

Репресивно-каральні заходи більшовиків проти військових кадрів власної армії взяли початок за часів громадянської війни, про те враховуючи специфіку того часу, масового характеру вони не носили.

У 1920-1921 рр. вбивства військових, що залишились на батьківщині після остаточної перемоги більшовиків та відходу врангелівських військ, набули масового характеру. Збереглися розстрільні справи на 100, 200 і більше білих офіцерів, що складаються лише з анкет і вироків. Вирок до «класових ворогів» був відомий більшовикам заздалегідь. Наприклад, розстрільна справа на 287 офіцерів, засуджених у Феодосії на засіданні надзвичайної трійки 4 грудня 1920 року [1]

Найбільш показовим в справі є те, що відсутні навіть імітації проведення розслідування, яка стала обов'язковою у 1930 – на початку 50-х років, перетворивши справи репресованих в багатотомні твори донощиків, слідчих, прокурорів та суддів.

Важливе місце в тотальному стеженні за військовою інтелігенцією займали справи-формуляри, починаючи з першої половини 20-х років, вони залишались основною формою антирадянського елементу [2]

Ще до «великого терору» об'єктом уваги чекістів стали військові. В 1929 році в Червоній армії розпочалася «чистка» командного складу. В наказах ОДПУ СРСР особлива увага зверталась на звільнення з армії «чужих елементів». Працівники каральних органів викрили в армії низку

контрреволюційних організацій та угруповань серед молодшого, середнього й навіть старшого начальницького складу. Лише в 1929-1930 роках звільнено 16695 військовослужбовців, ліквідовано 594 контрреволюційних організації та угруповання, заарештовано 2603 особи [3]

Репресії 1930-1931 років направлені проти військових спеціалістів – генералів та офіцерів колишньої царської армії. Частина їх демобілізувалась у 1917-1918 роках з російської армії і відразу практично вступила або була мобілізована до новоутвореної Червоної армії, частина у 1918-1920 роках спочатку служила у білих арміях, а потім перебувала на дійсній військовій службі в РСЧА або потрапила в еміграцію і пізніше повернулась на батьківщину.

У першій половині 1930-х років особливі відділи ОДПУ СРСР заарештували 106 осіб начальницького складу, який як відзначалося в наказі № 251/119 від 9 серпня 1930 р. «Про боротьбу з контрреволюцією та шпигунством в частинах Червоної армії» очолювали контрреволюційні групи та організації [4]

Керівник українського ДПУ В. Балицький намагався щонайшвидше «очистити УВО від підозрілих елементів». В наказі за №39 від 14 лютого 1930 р. вимагав «Незважаючи на велику важливість очищення робітничо-селянської Червоної армії від куркульських і антирадянських елементів, яка набуває особливого значення у зв'язку з операцією, що проводиться по куркульству,

спостерігаються випадки недостатньо уважного та формального ставлення деяких місцевих органів ДПУ до цієї роботи. Відмічаючи недостатнє виконання з боку окружних відділів ДПУ запитів Особливих органів, В. Балицький наказав виконувати надані ними запити про компрометуючі матеріали на військовослужбовців у терміновому порядку, відповідь на запити, пов'язані зі справами, що стосуються чистки армії, давати з вичерпною повнотою [5]

В першій половині 1930-року за обвинуваченням у шкідницькій діяльності заарештовано велику групу співробітників артилерійського та інших управлінь штабу РСЧА, а 16 жовтня цього ж року колегія ОДПУ засудила до розстрілу 10 відповідальних працівників артилерійського управління [6]

Найбільшого розмаху арешти набули в грудні 1930 – січні 1931 року, коли в Москві, Ленінграді, Києві та Харкові потрапили за ґрати сотні командирів РСЧА. Ця чекістська операція увійшла в історію під назвою «Весна», оскільки її змовники, ніби «очікували» навесні 1931 р. на інтервенцію Антанти [7].

За даними фондів державного архіву СБУ, у 1931 році через судову трійку та колегію ОДПУ «пройшло» 2014 осіб, зокрема 305 військовослужбовців, 1709 цивільних. Було засуджено до розстрілу 573 особи з заарештованих (28,5%) від загалу з них: 27 військовослужбовців та 546 цивільних громадян. Засудили до вищого, соціального захисту з заміною на 10 років концтабору 25 військовослужбовців. Відправили до концтаборів та в Допри 215 військових та 842 цивільних. Заслали в адміністративному порядку 40 військовослужбовців та 842 цивільних. Інші заходи покарання застосували до 76 цивільних осіб [8].

За підрахунками дослідників С. Кокіна та О. Пшеннікова, в ДА СБУ в Києві зберігаються архівно-слідчі справи на 3496 осіб, яких заарештували переважно в УСРР, Москві та Ленінграді [9].

Серед розстріляних – заступник начальника штабу військового округу, помічник начальника відділу, два командири дивізії, начальник штабу дивізії, два дивізійних лікаря, командир полку, начальник штабу полку, два командири

батальйонів, два викладачі військових шкіл, дванадцять військових керівників [10].

Справа «Весна» заведена ДПУ УСРР 1 липня 1930 року. Вона відрізнялась від інших операцій проти військових всесоюзним масштабом за якою засуджені тисячі осіб. Операція мала важливе політичне значення не тільки тому, що безпосередньо торкалося військової галузі, а й тому, що мала знаковий характер у відносинах тоталітарного режиму зі старою військовою інтелігенцією.

Початок операції в УСРР поклали арешти в Конотопському ДПУ, де заарештували 50 чоловік [1]. На чолі організації стояв К.М. Заруба, який на думку слідчих мав тісні зв'язки з Києвом [11].

Масштаби слідства в справі конотопських повстанців швидко розросталися, вони паралельно велися в Чернігові та Харкові.

15 вересня 1930 року конотопську і чернігівську оперслідчі групи об'єднали в одну. Територіально «організація» охоплювала значну частину України: Київський, Чернігівський, Конотопський, Ніжинський, Роменський, Прилуцький, Черкаський, Вінницький, Кам'янець-Подільський, Могилівський, Харківський, Маріупольський, Криворізький, Дніпропетровський, Запорізький і Полтавський округи; міста Харків, Київ, Одеса також мала зв'язки з іншими регіонами СРСР.

Головною базою роботи зі створення повстанських загонів чекісти обрали Чернігівщину. Керівництво цією роботою приписувалося «Штабу повстанських військ визволення України», який начебто знаходився у Борзні і об'єднував 102 партизанських загони [1].

Військово-офіцерська організація проводила широку роботу по підготовці допомоги іноземній інтервенції шляхом консолідації контрреволюційних сил переважно з колишніх офіцерів, що знаходились в рядах Червоної армії.

Для реалізації цих завдань організація розгорнула активну діяльність як серед колишніх офіцерів, так і комскладу запасу, створюючи командні кадри для майбутнього повстання.

Організація охопила діяльністю цивільне населення переважно викладачів військових навчальних заходів, колишніх офіцерів гарнізону.

Мету організація вбачала в поваленні радянської влади шляхом збройного повстання. В випадку перемоги створити демократичну республіку в країні.

Вже 14 січня 1931 р. представлено обвинувачувальні висновки у справі контрреволюційної організації «Лівобережний штаб повстанських військ визволення України» (Борзнянський центр).

Характерною особливістю справи «Весна» стало послідовне її переростання з локального рівня до всесоюзного. Лише в частинах Київського округу був заарештований 121 бувший і діючий командир Червоної армії.

В результаті допитів чекістів більшість заарештованих визнали свою шкідницьку діяльність В.В. Ольдерогге у Києві, П.П. Мясоєдов у Дніпропетровську, А.Я. Штормбах у Житомирі, у Полтаві Д.Д. Помазин, у Миколаєві О.В. Кушелевський та багато інших. Всього за справою «Весна» у частинах УВО 23-24 червня 1931 р. засуджено до розстрілу та різних строків ув'язнення 328 командирів та службовців, майже стільки ж було взято на облік [12].

Дослідник Я. Гинченко, стверджує, що операція «Весна» будучи рецидивом червоного та прологом «великого терору» нанесла більш відчутного удару по обороноздатності РСЧА, ніж репресії 1937-1938 років.

Із закінченням громадянської війни, в Червоній армії почалося різне скорочення. Військові фахівці, за допомогою яких більшовики перемогли у війні, вибороли собі право залишатися в армії. Найздібніші з них незабаром опинилися на викладацьких посадах у Військовій академії РСЧА. Серед викладачів були випускники Миколаївської військової академії Генерального штабу: О. Верховський, І. Троїцький, О. Свечін, В. Сухов. Всі будуть заарештовані по справі «Весна».

У державному архіві служби безпеки України зберігається справа на заарештованого у червні 1930 р. за «заколотницьку діяльність» з метою повалення радянської влади, професора Військової академії імені Фрунзе М. Какуріна, який закінчив Миколаївську військову академію разом з майбутнім героєм Другої світової війни Б. Шапошниковим [12].

Найгучнішим серед командирів УВО стало позбавлення волі 18 березня 1931 року командира 44-ої стрілецької дивізії Я.

Штормбаха. 20 травня 1931 року Я. Штормбаха, обвинуваченого в шпигунстві, засуджено до позбавлення життя постановою ОДПУ СРСР [13].

Пройде 7 років і капітан держбезпеки Н. Новаковський, що у 1931 р. як начальник 4-го відділення ОВ ДПУ УСРР брав активу участь у розслідуванні справи «Весна», засвідчить на допиті С. Кожевникову, що начальник КРО ДПУ УСРР М. Добрицький та його заступник В. Карелін: «дали установку апарату не займатися розвідувальною роботою всередині СРСР, а обмежитися лише прикордонними роботами. Внаслідок чого в 1928-1931 роках не була викрита жодна шпигунська справа, за винятком Я. Штормбаха. Слідство по якому згорнули та його шпигунські зв'язки не були зачеплені» [14].

За твердженням сучасного російського письменника Т. Гладкова – автора науково-популярних біографій чекістів В. Менжинського, Д. Медведєва, А. Артузова, М. Кузнецова, О. Короткова, кампанію масових репресій у відношенні колишніх військових спеців відкрили саме керівники українського НКВС – В. Балицький та І. Леплевський. Але жодних підтверджень цієї тези Т. Гладков не наводить [15].

Крім зазначених В. Балицького та І. Леплевського слідством у справі «Весна» керували начальник ОО УВО М. Бистрих та його заступник М. Добрицький. В. Балицький відначав, що оперативні успіхи у викритті «військово-офіцерської організації» досягнуто завдяки: «... винятковій енергії, чіткості в оперативному керівництві та безпосередній участі в практичній роботі з боку тов. Леплевського...» та значної ролі К. Мокова, чиї «... особисті виїзди до районів, керівництво агентурою, результативні допити фігурантів справи, багато в чому сприяли викриттю та ліквідації організації» [16].

За свідченням Н. Гередник-Дубової, дружини заступника командуючого Українським військовим округом І. Дубового наприкінці грудня 1930 р. Й. Якір став вимагати у В. Балицького ознайомлення із справами заарештованих його округу. Після чого Й. Якір та І. Дубовий поїхали в Москву до голови ВРНГ СРСР. Г. Орджонікідзе та змогли добитися звільнення заарештованих [17].

Довідка про загальні результати по справі «Весна»*

№№ п.п.	Сектор	Всього представлено	Из них по мерам соцзащиты										
			ВМЗС	ВМЗС с заменой к 10 г.	Концлагерь	Из них			Содержится в мест. ИГУ	Ссылка	Ограничено в правах	Условно	Освобождён
						До 10 л.	До 5 л.	До 3 лет.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	ГПУ УССР	37	2	-	26	13	10	3	2	2	1	-	4
2.	Чернигов[ская] опергруппа ГПУ УССР	693	324	-	305	142	109	54	-	29	-	14	21
3.	Конотопс[кая] опер-группа ГПУ УССР	135	31	-	58	27	19	12	-	19	-	13	14
4.	Харьковский центр	17	-	-	10	5	4	1	2	4	-	1	-
5.	Донецкий сектор	18	-	1	10	1	9	-	1	3	-	-	3
6.	Киевский сектор	690	165	6	338	131	158	49	8	95	13	15	50
7.	Д[непро]петровский сектор	558	21	-	241	94	118	29	14	134	19	66	63
8.	Одесский сектор	191	10	6	98	31	61	6	2	51	16	6	2
9.	Винницкий сектор	26	1	5	15	4	11	-	2	2	-	-	1
10.	Житомирский сектор	23	-	3	17	2	15	-	1	2	-	-	-
11.	Полтавский сектор	18	-	1	8	5	3	-	1	3	2	3	-
12.	Сумской сектор	12	1	-	7	1	6	-	3	-	-	1	-
13.	Молдавский отдел	9	-	-	-	-	-	-	-	5	2	1	1
14.	ДТО ОГПУ Екатерин[инской железной дороги]	12	-	-	1	-	1	-	1	1	-	5	4
15.	ДТО ОГПУ Юза	89	4	1	25	4	18	3	2	25	13	6	13
16.	ДТО ОГПУ Южн[ой железной дороги]	11	2	-	3	2	1	-	-	5	1	-	-
	Итого:	2539	561	23	1162	462	543	157	39	380	67	131	176

* Наведені у таблиці дані не відображають чисельність усіх колишніх офіцерів, заарештованих в Україні за справою «Весна». Зокрема, у процесі роботи виявлена значно більша кількість заарештованих у Харкові та Одеському секторі (Одеса, Миколаїв, Зинов'євськ) [22].

На думку дослідників Ю. Шаповала та В. Золотарьова маємо справу ще з однією легендою. По-перше, Й. Якір як командувач військами УВО був у курсі справ давав санкцію на арешт підлеглих, по-друге він був особистим другом В. Балицького і навряд чи поїхав би скаржитися на голову ДПУ УСРР до Москви [18].

Необхідно зазначити, що в чекістських колах не було єдиної думки щодо необхідності армійських чисток серед колишніх білогвардійців. Так, працівники ОДПУ СРСР: заступник голови С. Месінг, начальник секретно-оперативного управління Ю. Євдокимов, начальник особливого відділу Я. Ольський та повпред ОДПУ по Московській області Л. Бельський. Вони вважали справу «дутою» і висловлювали недовіру до свідчень заарештованих військових спеціалістів. В. Менжинський та Г. Ягода зуміли представити цю справу «як групову проти керівництва ОДПУ». Й. Сталін, вислухавши аргументи сторін заявив, що чекісти, які виступають проти голови ОДПУ, є інтригами і не здатні належним чином проводити боротьбу з шкідниками.

Противників операції «Весна» звільняли з посад. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову про зміни у складі ОДПУ та про перехід деяких членів колегії ОДПУ на іншу роботу [19].

У першій половині 1930-х років політичні репресії проти особового складу РСЧА та НКВС продовжувались, у зв'язку із зростанням в армійському середовищі негативних настроїв внаслідок насильницької колективізації селянських господарств і голоду 1932-1933 років.

У монографії М. Шитюка і І. Ніколаєва дано загальний огляд стосовно кількості репресованих серед військовослужбовців у 1933-1934 рр. Заарештовано в 1933р. – 1486 чол., в 1934 році – 61 чоловік [22].

Зустрічі колишніх царських сослуживців видавались за збори контрреволюційних

організацій, ніби готували повстання в усіх великих містах країни під час міфічної військової інтервенції. Критика радянської влади під час дружнього застілля пильними чекістами розцінювалась як заколот з метою її повалення. Цілком очевидно, що переважна кількість колишніх царських офіцерів та генералів не любили Радянську владу. Але в більшості офіцери були задоволені своїм матеріальним становищем, добре пам'ятали, хто переміг у громадянській війні та не думали про відновлення братовбивчого конфлікту. Але під час допитів на яких широко застосовувались методи фізичного впливу, врешті-решт визнанні найфантастичніші звинувачення.

Цілком очевидно, що операція «Весна» має право трактуватися як проміжний етап комуністичної репресивності. Але явним перебільшенням є теза щодо більш серйозного впливу арештів 1930-1931 рр. на обороноздатність країни, ніж числом 1937-1938 рр. В цей час Й. Сталін робить спроби сформувати повністю підлеглий йому генералітет, всякий інший з «колишніх білогвардійців» йому ніяк не підходив. Потрібен був ще й відповідний офіцерський корпус, спроможний лише на виконання наказів згори. Відроджується в найгіршому вигляді традиційний порок ще царської армії – безініціативність командного складу. Ці фактори роблять пізніше «непереможну та легендарну» армію безпорадною перед вермахтом.

Проте це був лише початок репресій в армійському середовищі, масштабне продовження якого відбулося в роки «Великої чистки». Зведені дані по операції «Весна» можна прослідкувати за таблицею (*подано на с. 106*).

Реабілітація репресованих по справі «Весна» почалася з середини 1950-х років. Лише в Державному архіві Служби безпеки знаходиться 3276 томів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України у 20-50-ті роки ХХ століття / М. М. Шитюк. – К.: Тетра, 2000 – С. 186.
2. ЦДАГОУ – Ф.263. – Оп. 1. – Спр. 64454 – Арк. 359.
3. Політичний терор і тероризм в Україні. Історичні нариси – К., 2002 – С. 410.
4. Коровин В. История отечественных органов безопасности – М.: Прогресс, 1998 – С. 32-33.

5. Державний архів Служби безпеки України – ФПС. – Спр. 8 – Арк. 28.
6. Шитюк М.М. Вказана праця – С. 170.
7. Справа «Всесоюзної військово-офіцерської організації «Весна» // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ – 2002. – Випуск 1(18). – С. 59.
8. ДА СБУ – ФПС. – Спр. 8. – С. 60-62.
9. Кокін С., Пшенніков О. Без строку давності. До 60-річчя викриття органами НКВС так званої військово-фашистської змови в Червоній Армії // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. - №1/2. – С.172.
10. ДА СБУ – ФПС. – Спр. 67093. – Арк. 8.
11. З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2001. – С. 341.
12. Там само. – С. 345.
13. Тинченко Я. Голгофа русского офицерства в СССР 1930-1931 годы / Я.Тинченко – М.: Московский научный фонд, 2000. – С. 242.
14. Тинченко Я. Ландснехт без остраху та докору. Військова кар'єра та доля Михайла Какуріна // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. –1999. – №1/2. – С. 118-143.
15. Політичний терор і тероризм в Україні. Вказана праця. – С. 412.
16. Там само.
17. Політичний терор і тероризм в Україні. Вказана праця. – С. 411.
18. ДА СБУ. – ФПС. – Спр. 67093. – Арк. 5.
19. Махренко Ю. Всему начало. – М.: Политиздат, 1989 – С. 145.
20. Шаповал Ю., Золотарьов В. Всеволод Балицький: особа, час, оточення – К.: Стило, 2002 – С. 166.
21. Шрейдер М. НКВД изнутри. Записки чекиста – М.: Политиздат, 1995 – С. 14.
22. Шитюк М., Ніколаєв І. Тоталітарний режим і військовослужбовці та працівники органів ДПУ – НКВС в 20-50-ті роки ХХ століття – Миколаїв, 2007 – С. 36.

М. SHYTUK

A MATTER OF ALL-UNION MILITARY-OFFICER COUNTER-REVOLUTIONARY ORGANIZATION IS SPRING "

On the basis of wide circle of sources politics of the Stalin government is analyzed in relation to servicemen and officers in 20-30th of XX of century basic forms and methods are Described by repressive-punitive measures on the relation of soldiery. Activity of counter-revolutionary organization is exposed "Spring".

Keywords: *servicemen, repressive-punitive system, military-officer organizations, counter-revolutionary activity.*

Н.Н. ШИТЮК

ДЕЛО ВСЕСОЮЗНОЙ ВОЕННО-ОФИЦЕРСКОЙ КОНТРРЕВОЛЮЦИОННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ «ВЕСНА »

На основе широкого круга источников проанализировано политику сталинского правительства относительно военнослужащих и офицерского состава в 20-30-е годы ХХ в. Охарактеризовано основные формы и методы репрессивно-карательных мероприятий по отношению к военным. Раскрыта деятельность «контрреволюционной» организации «Весна».

Ключевые слова: *военнослужащие, репрессивно-карательная система, военно-офицерские организации, контрреволюционная деятельность.*